

*Міністру освіти Автономної Республіки
Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних,
Київської та Севастопольської міських держадміністрацій*

На виконання плану роботи Міністерства освіти і науки України надсилаємо для використання в роботі методичні рекомендації щодо організації виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Заступник міністра

В.О.Огнев'юк

**Методичні рекомендації
щодо організації виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах**

Політичні та соціальні процеси, що відбуваються в Україні і спрямовані на утвердження демократичних засад розвитку держави, зумовлюють необхідність відповідних змін у всіх сферах народного господарства, в тому числі і в галузі освіти, складовою якої є виховання.

Школа повинна бути державно-громадським загальноосвітнім навчально-виховним закладом, який організовує свою діяльність на ґрунті національної культури і національних традицій, який за змістом, формами роботи відповідає національно-культурним потребам України, її становленню і розвитку як суверенної держави.

Головною метою школи є формування і розвиток високоінтелектуальної, свідомої особистості з громадською позицією, готовою до конкурентного вибору свого місця в житті.

У Законі України "Про загальну середню освіту" визначені завдання загальної середньої освіти, акцентується увага на вихованні громадянина - патріота своєї Батьківщини, готового до подальшої освіти і трудової діяльності, з вільними політичними і світоглядними переконаннями; на формуванні творчої особистості учня, свідомого ставлення до обов'язків; вихованні поваги до національних цінностей нашого народу; виробленні навичок здорового способу життя.

Національною програмою патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства поставлено ряд завдань: утвердження високих моральних цінностей, політичної культури та трудової моралі, збереження повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, попередження злочинності, запобігання інформації, що містить у собі елементи асоціальної поведінки, насильства, жорстокості, порнографії, пропаганди наркогенних речовин.

Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти визначила систему завдань, спрямовану на виховання гармонійно розвиненої, високоосвіченої, національно свідомої і соціально активної людини, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатної до саморозвитку і самовдосконалення.

Виховання органічно поєднане з процесом навчання дітей, опанування основами наук, багатством національної і світової культури.

Характер виховання повинен передбачати глибоке розуміння вихователем природи вихованців, їх індивідуальних рис і можливостей, поваги до особистості дитини, турботі про її гармонійний розвиток, встановлення взаємин співробітництва у навчально-виховному процесі.

Пріоритетним є всебічний та гармонійний розвиток особистості, яка здатна до саморозвитку, самовиховання і самореалізації, у своїй діяльності керується загальнолюдськими цінностями, глибоко розуміє традиції свого народу.

Успіх виховного процесу залежить від відносин між вчителем і учнем, які повинні будуватися на основі співдружності, співробітництва і ділового партнерства.

Вчитель і учень - рівноправні суб'єкти навчально-виховної діяльності. Тому варто більше уваги приділяти стимулюванню внутрішньої і зовнішньої активності учнів, їх оптимальній участі у спільній діяльності у справі виховання.

Підвищенню результативності виховної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі сприяє вдосконалення нових форм роботи, пошук нових систем виховання, впровадження розвиваючих технологій.

НАПРЯМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Вирішення завдань виховної роботи здійснюється за напрямками:

громадянське виховання;

родинно-сімейне виховання;

військово-патріотичне виховання;

трудове виховання;

художньо-естетичне виховання;

моральне виховання;

екологічне виховання;

формування здорового способу життя;

превентивне виховання;

сприяння творчому розвитку особистості.

Мета громадянського виховання - сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Головними завданнями **родинно-сімейного виховання** є гармонійний всебічний розвиток дитини, підготовка її до життя в існуючих соціальних умовах, реалізація її творчого потенціалу, формування у дітей моральних цінностей з позиції її добра, справедливості, правди, людяності, розуміння пріоритету виховання дітей у сім'ї та гуманних взаємин між членами кожної родини, важливості ролі сім'ї у житті суспільства, створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї, виховання національної свідомості і самосвідомості, культури поведінки в сім'ї, залучення до традицій родинно-побутової культури українців, активної участі у всенародних і сімейних святах.

Військово-патріотичне виховання покликане забезпечити морально-політичну і практичну підготовку щодо виконання обов'язку - захисту незалежної Батьківщини, військової служби у Збройних Силах України. Головними завданнями є формування психологічних та морально-вольових якостей (стійкості, мужності, готовності до подвигу, самопожертви), особистісних поглядів на сучасні події; самовиховання і самопідготовка, спрямовані на оволодіння певними світоглядними знаннями і уявленнями, фізичний розвиток особистості.

Трудове виховання спрямоване на формування творчої працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря, свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства, готовності до життєдіяльності і праці в умовах ринкових відносин, формування в учнів розуміння загальних основ сучасного виробництва, вміння включатись у виробничі відносини, виховання дисциплінованості, організованості, бережливого ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств.

Художньо-естетичне виховання передбачає формування основ естетичної культури, естетичних норм і принципів, переконань та ідеалів, естетичного сприймання та емоційного ставлення до прекрасного, духовне збагачення учнів, розширення їх світогляду, оволодіння цінностями і знаннями в галузі світового та народного мистецтва, музики, архітектури, побуту, ремесел; озброєння школярів естетичними знаннями, виховання художнього смаку, вироблення естетичної активності, бажання вносити прекрасне у життя, примножувати культурно-мистецькі надбання народу.

Моральне виховання спрямоване на прищеплення і розвиток моральних почуттів, міцних переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, прийнятими в суспільстві, виховання патріотизму, колективізму, свідомої дисципліни та організованості, громадянської і соціальної відповідальності, непримиренності до аморальних вчинків - людей, до порушників норм і правил культурної поведінки.

Це планомірний, цілеспрямований вплив на морально-емоційний розвиток людини через організацію умов, в яких формуються її духовна, емоційна, світоглядна сфери та поведінка відповідно до загальнолюдських та національних морально-етичних цінностей. Система морального виховання спрямована на формування цілісної моральної особистості, яка включає такі гуманістичні риси, як доброта, чуйність, милосердя, увага, толерантність, совість, чесність, справедливість, людська гідність, повага і любов до людей, правдивість і скромність, сміливість і мужність. Зміст морального виховання включає принципи, норми, правила моралі та прогресивні традиції, які становлять частину духовного життя народу. Це народні традиції, шанобливе ставлення до Батьківщини, суспільства, праці, до людей і самих себе.

Екологічне виховання покликане забезпечити підрастаюче покоління науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, допомогти зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема, сформуванню розуміння, що природа - це першооснова існування людини, а людина - частина природи, виховати свідоме добре ставлення до неї, почуття відповідальності за навколишнє середовище як національну і загальнолюдську цінність, розвивати творчу активність щодо охорони та перетворення оточуючого середовища, виховувати любов до рідної природи.

Метою напрямку "Формування здорового способу життя" є забезпечення повноцінного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їхнього здоров'я, формування фізичних здібностей особистості, гармонії тіла і душі; виховання потреби у регулярних заняттях фізичною культурою і дотриманні режиму дня, у прагненні до оволодіння санітарно-гігієнічними знаннями і навичками, утвердження здорового способу життя, формування вміння правильно поводитись у критичних життєвих ситуаціях і надавати необхідну допомогу собі та оточуючим; використання історичного національного досвіду здорового способу життя; формування рис лицарства і мужності, самовдосконалення тіла й духу. Система роботи включає в себе організацію шкільного режиму, дотримання у школі гігієнічних норм щодо освітлення, температури повітря, шкільного обладнання, раціонального харчування, загартування, профілактичне медичне обстеження, пропаганда здорового способу життя і включення дітей у різні види спортивно-фізкультурної діяльності.

Превентивне виховання передбачає реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинів і злочинності, вдосконалення способу життя учнів без порушень норм моралі; розвиток умов, що сприяють збереженню здоров'я та життя дітей, виявлення негативних змін у поведінці учнів, вивчення причин і умов, що сприяють скоєнню злочину, попередження їх подальшого розвитку; організацію змістовного дозвілля, поліпшення роботи з підлітками з девіантною поведінкою, надання їм допомоги в самовихованні. **Метою** є формування правової свідомості на основі тих правових знань, уявлень, переконань, що склалися в нашому суспільстві, почуттів, що регулюють поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів її реалізації, справедливості, активної протидії порушникам законів нашої країни; докорінне підвищення правової культури всіх учасників навчально-виховного процесу; формування здорового способу життя, попередження асоціальних проявів серед учнів, профілактика вживання наркотичних речовин.

Здійсненню превентивного виховання сприяють психолого-педагогічна профілактика та корекція відхилень у поведінці учнів, використання нестандартних форм виховання, забезпечення **зайнятості та змістовного відпочинку дітей під час канікул**, допомога соціально дезадаптованим категоріям дітей, профілактика дитячої бездоглядності, просвітницька робота щодо запобігання протиправній поведінці, наркоманії, алкоголізму, захворюваності на ВІЛ/СНІД та хворобам, що передаються статевим шляхом; правильне статеве виховання.

Одним із пріоритетних напрямків виховної роботи є **сприяння творчому розвитку особистості**. Він спрямований на розвиток власних спостережень, пізнавальних інтересів у певній галузі знань до технічної творчості, моделювання, винахідництва, сприяння інтелектуальному, емоційному та естетичному розвитку школярів, уміння бачити пізнавальні проблеми у сфері науково-технічної, художньої, декоративно-прикладної творчості, еколого-натуралістичній, туристсько-краєзнавчій, фізкультурно-спортивній діяльності.

Основними шляхами розвитку дитячих обдарувань є оптимально побудований навчально-виховний процес, раціональна **організація позаурочних форм роботи** та ефективна взаємодія сім'ї і школи. Ці напрями виховання тісно взаємопов'язані між собою і утворюють цілісну систему, яка забезпечує виховання всебічно розвиненої особистості - вільної, гуманної, духовно і творчо зрілої, фізично досконалої, громадянської відповідальної і мужньої, ініціативної і активної, здатної до вирішення складних проблем, готової до самооцінки і самовиховання.

Складний процес виховання здійснюється за допомогою різноманітних форм роботи, вибір яких залежить від змісту та завдань виховної роботи, вікових особливостей вихованців з урахуванням основних напрямків діяльності школярів.

Основними формами виховної роботи в школі є:

1. **Інформаційно-масові** (дискусії, диспути, конференції, "філософський стіл", "відкрита кафедра", інтелектуальні аукціони, ринги, вечори, подорожі до джерел рідної культури, історії, держави і права, "жива газета", створення книг, альманахів).

2. **Діяльнісно-практичні групові** (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, театр-експромт, ігри-драматизації, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, олімпіади).

3. **Інтегративні** (шкільні клуби, КВК, фестивалі, асамблеї з проблем традицій, культури, політики і права, гуртки).

4. **Діалогічні** (бесіда, міжрольове спілкування).

5. **Індивідуальні** (доручення, творчі завдання, звіти, індивідуальна робота тощо).

6. **Наочні** (шкільні музеї, кімнати і зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, тематичні стенди тощо).

Слід підкреслити, що головним організатором виховної роботи у класі, першим вихователем, консультантом, безпосереднім наставником є **класний керівник**, який спрямовує навчально-виховний процес, співпрацює з учнями, їх батьками, вихователями ГПД, вчителями-предметниками, керівниками гуртків, дитячими та молодіжними громадськими організаціями, організовує і проводить позаурочну та культурно-масову роботу.

Класний керівник планує і координує всю виховну роботу з класом з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, їх нахилів і інтересів, рівня сформованості учнівського колективу, сприяє розвитку самоврядування в класі, створює умови для організації змістовного дозвілля, проводить відповідні заходи щодо профілактики правопорушень, бездоглядності.

Система роботи класного керівника - це сукупність взаємопов'язаних між собою виховних заходів, які впливають із завдань громадянського виховання.

Основними розділами виховної роботи класного керівника є:

1. Вивчення учнів, учнівського колективу.
2. Створення і розвиток класного учнівського колективу.
3. Організація і проведення позаурочної (позашкільної) виховної роботи.
4. Співпраця з культосвітніми й позашкільними установами.
5. Робота з батьками.

Найпоширенішою **формою організації виховної роботи є індивідуальна робота та класна година або година спілкування** класного керівника, яка проводиться раз на тиждень. Такі години мають бути різноманітними за тематикою та формами проведення, пов'язаними із життям класу, школи, мікрорайону, міста, області.

Складовою частиною виховної роботи є **шкільне самоврядування**, яке є однією із важливих умов залучення учнів до громадської діяльності. Учні мають право висловлювати свою думку і бути почутими, брати участь у прийнятті рішень, що стосуються їх життя.

Самоврядування виховує в учнів ініціативність, активність, самостійність, самокритичність, відповідальність, організаторські здібності. Формує вміння планувати, обирати головні напрямки у роботі, чітко налагодити контроль і перевірку виконання, правильно розподіляти обов'язки, забезпечити координацію дій.

До організації цієї роботи слід підходити дуже серйозно і відповідально, вибираючи оптимальні форми для кожного окремого закладу з урахуванням контингенту учнів, місцевих традицій, звичаїв тощо. Самоврядування в загальноосвітньому навчальному закладі має стати для учнів справжньою школою демократії, школою громадянського становлення підростаючого покоління.

Ефективність виховної діяльності навчального закладу залежить і від активної співпраці з дитячими та молодіжними громадськими організаціями, які визнані державою і носять неполітичний характер.

У Законі України "Про загальну середню освіту" визначено: "У загальноосвітніх навчальних закладах забороняється утворення і діяльність організаційних структур політичних партій, а також релігійних організацій і воєнізованих формувань. Примусове залучення учнів (вихованців) до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні організації і воєнізовані формування забороняється" (ст. 17 (651-14). Відповідно до Конституції України (ст. 35) та Закону України "Про освіту" (ст. 9) державна система загальноосвітнього навчального закладу відокремлена від церкви і носить світський характер. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

В організації виховної роботи зі старшокласниками доцільно передбачити їх можливу **участь у волонтерському русі**. Заступникам директорів з виховної роботи, класним керівникам варто спланувати співпрацю з відповідними центрами соціальних служб для молоді, де працюють групи волонтерів, які надають соціальну допомогу незахищеним категоріям населення, перш за все людям похилого віку, інвалідам, дітям-сиротам, малозабезпеченим, безпритульним дітям, допомагають їм вирішувати побутові проблеми;

організують секції, гуртки, клуби різноманітного спрямування, проводять культурно-масові заходи, розповсюджують рекламно-інформаційну друковану продукцію, що пропагує здоровий спосіб життя; консультують з питань, які входять до їх компетенції.

Ця робота збагатить життя учнівського колективу і спрямує на виховання свідомих громадян з високою моральністю та відповідальністю.

Однією з важливих ланок процесу виховання учнів є **шкільні музеї**, які сприяють формуванню у молодого покоління національної свідомості, громадянських якостей, збереженню духовної єдності поколінь, історико-культурної спадщини свого народу, удосконаленню навчально-виховного процесу, розвитку творчих інтересів учнів до пошукової, природоохоронної, народознавчої роботи, під час якої учні збирають історичні документи, предмети побуту, записи спогадів тощо.

Музеї організують дослідницьку діяльність, поповнюють свої фонди шляхом проведення експедицій, походів, екскурсій, створюють стаціонарні експозиції та виставки, проводять освітньо-виховну роботу серед учнівської молоді.

У загальноосвітніх навчальних закладах доцільно **створювати музеї за такими профілями**: історичні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, галузеві тощо, де проводити уроки мужності, трудової слави, конференції, спільні зустрічі з ветеранами війни і праці.

Виховання в сім'ї є першоосною розвитку дитини як особистості. Стаття 59 Закону України "Про освіту" покладає на батьків відповідальність за фізичне здоров'я і психічний стан дітей, створення належних умов для розвитку їх природних здібностей. Утримання своїх дітей до повноліття – це конституційний обов'язок кожного громадянина України.

Значну роль у вихованні школярів варто віднести спільним діям навчального закладу і сім'ї, ефективність яких залежить від особливостей організації роботи з батьками в сучасній школі. Головними завданнями **роботи** загальноосвітнього навчального закладу з сім'єю є:

пропаганда педагогічних знань з метою підвищення педагогічної грамотності батьків;

організація заходів, спрямованих на оволодіння батьками системою умінь, необхідних для організації діяльності дитини вдома;

гуманізація змісту та форм роботи з сім'єю і взаємовідносин, педагоги-батьки.

Батьки та вчителі повинні стати партнерами, активними співучасниками великого творчого процесу виховання учнів, що дозволить реалізувати виховну мету загальноосвітнього навчального закладу.

В умовах соціально-економічної, політичної нестабільності і духовної кризи суспільства, що склалася останнім часом у нашій державі, значно зросла роль загальноосвітніх навчальних закладів у **попередженні злочинності, наркоманії, табакокуріння, пияцтва, запобіганні дитячій бездоглядності, бродяжництву, жебракуванню**. Щоб подолати кризу розвитку дітей, духовне розтління, попередити підліткову проституцію, необхідно поширювати профілактичні знання (медичні, моральні, правові), створювати умови для закріплення установок на дотримання здорового способу життя, проводити індивідуальну профілактичну роботу з учнями, що мають відхилення у поведінці, вживають наркогенні речовини, підбирати нові психолого-педагогічні підходи, звертатися за консультаціями до шкільних психологів.

Вже з дитинства потрібно закладати фундамент майбутніх знань і поведінки, формувати гармонійні відносини між учнями обох статей, якості, які визначають необхідне ставлення і вміння будувати правильні стосунки з особою протилежної статі, здатність протистояти таким формам взаємин, що спричиняють сексуальні збочення і злочини, готувати до сімейного життя.

У загальноосвітніх навчальних закладах варто **створити інформаційні куточки**, де розміщувати повідомлення, інформації, оголошення загальношкільного значення, витяги з плану роботи школи у позаурочний час. Доцільно вказати телефони довіри, адреси, режим роботи підліткових лікарів, які проконсультують про особливості жіночого та чоловічого організму в різні вікові періоди, про вплив шкідливих звичок, раннього й безладного статевого життя, про симптоми вагітності, ознаки хвороб, що передаються статевим шляхом, СНІДу; режим роботи шкільних психологів, соціальних педагогів, які виявлять причини відхилення у поведінці підлітків; телефони та режим роботи центрів соціальної адаптації, юристів, які проконсультують молодь, ознайомлять з заходами відповідальності за правопорушення, що передбачені чинним законодавством.

Особливе місце серед сучасних навчальних закладів України посідає сільська школа, яка має свої специфічні умови організації виховного процесу а життєдіяльності в цілому. Вона є культурним центром у селі, осередком збереження українського фольклору, народних традицій, свят, обрядів, звичаїв, народних ремесел, організатором інтелектуально-культурного життя села, виховної роботи

серед дітей та дорослого населення. Виховний процес у школах тісно пов'язаний із життям сільської громади. Вчитель у цій школі є активним громадським діячем, носієм духовності, інтелігентності.

Одним із завдань школи є **професійна орієнтація** з підготовки фахівців для сільського господарства, здатних працювати в умовах приватної власності на землю. Залучення учнів до нових форм господарювання на землі, формування навичок економічного аналізу, менеджменту і маркетингу сприяє вибору випускниками школи професій хлібороба, фермера, спеціаліста агропромислового комплексу. Сільська школа повинна підтримувати тісні зв'язки з працівниками сільського господарства, базовими підприємствами, які можуть надати допомогу учням щодо вибору майбутньої професії.

Нормативно-правові акти:

Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року;

Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року;

Конвенція про права дитини. Прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1989 року;

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей. Прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, яка відбулася в Організації Об'єднаних Націй в м. Нью-Йорк 30 вересня 1990 року;

Конституція (Основний Закон) України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року;

"Про освіту". Закон України від 23 березня 1996 року N 100/96-вр (зі змінами і доповненнями);

"Про загальну середню освіту". Закон України від 13 травня 1999 року N 651-XIV;

"Про позашкільну освіту". Закон України від 22 червня 2000 року N 1841-III;

Указ Президента України від 24.01.2001 р. N 42/2001 "Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми "Діти України" на період до 2005 року";

Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття) (896а-93-п);

Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.1999 р. N 1697;

Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти. Затверджена колегією Міністерства освіти України 28.02.96р.;

Проект Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української державності. "Педагогічна газета" N 6(72), червень 2000 р.;

Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2000 р. N 434.

*"Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України",
N 22, листопад 2001 р.*